

Pálvölgyi Balázs¹

**Kaleidoszkóp –
Adalékok a francia bevándorlási politika alakulásához
a *belle époque* és a II. világháború között**

A két világháború között Franciaország fontos bevándorlóállammá, sokak számára vágyott célállomássá vált. Az új szerep nem teljesen előzmények nélküli, a francia bevándorlási politika alakulása összetett tényezők, egymásnak feszülő megközelítések eredménye.

*

Franciaország népességének alakulását a 19. század közepétől egyre inkább a stagnálás jellemezte, a kontinens valaha egyik legnépesebb állama egyre nagyobb demográfiai hátrányba került európai versenytársaival szemben. A népesedési kérdés nem csupán kormányzati oldalról, hanem a társadalmi önszerveződés szereplői részéről is határozott lépések megtételére sarkallta a döntéshozókat. Ez utóbbihoz kapcsolódva pronatalista szerveződések sora jött létre azzal a céllal, hogy a hosszú évtizedek óta romló születési trendek végre pozitív irányba forduljanak. Olyan személyiségek kezdtek foglalkozni a kérdéssel ekkor, mint Jacques Bertillon,² Charles Richet³ vagy André Honnorat,⁴ létrehozva 1896-ban a népesedési kérdésekkel foglalkozó legfontosabb szervezetet, Alliance nationale contre

¹ Egyetemi docens, Széchenyi Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék.

² Jacques Bertillon (1851–1922) elismert francia statisztikus, demográfus. Több publikációban foglalkozott az elnéptelenedés kérdésével, például: *Le problème de la dépopulation* (Paris, Armand Colin, 1897); *La dépopulation de la France. Ses conséquences. Ses causes. Mesures à prendre pour la combattre* (Paris, Félix Alcan, 1911).

³ Charles Richet (1850–1935) orvos, parapszichológus, a Collège de France tagja, 1913-ban nyerte el a Nobel-díjat.

⁴ André Honnorat (1868–1950) újságíró, politikus, a szenátus tagja. Közéleti tevékenysége során a demográfiai és a bevándorlást érintő kérdések mellett közegészségügyi problémákkal, különösen a tbc kérdésével foglalkozott.

la dépopulation (Elnéptelenedés Elleni Nemzeti Szövetség) néven.⁵ Az ekkor bel- és kultuszminiszteri tárcát vezető Waldeck-Rousseau számára az Alliance által képviselt népesedéspolitika, legfőképpen a népesség csökkenésének kérdése is fontos volt annyira, hogy 1902-ben felállítson egy 67 tagú bizottságot a jelenség alaposabb tanulmányozására.⁶ A kérdés lehangsúlyosabban biztonságpolitikai elemeivel maradt jelen a közéleti viták során, mivel a kedvezőtlen demográfiai folyamatok érzékeltetésének visszatérő eleme a Németországgal való összehasonlítás volt. A születésszámok közötti markáns különbséget a megszólalók nem haboztak egyszerűen a katonai erők közötti összehasonlításra fordítani. Miközben a keleti szomszéd népessége a boldog békeidőkben töretlenül gyarapodott, a francia mutatók ugyanezekben az évtizedekben siralmasak maradtak, s nem egy olyan év akadt, amikor csökkent az ország népessége.⁷ A népesedési problémák natalista alapú kezelésének első fejezetét a századforduló időszakában megalkotott család- és népesedéspolitikai intézkedések jelentik.⁸ Elsősorban a katonai érdekek miatt került sor az állampolgársági jog eszközeinek bevetésére is. A tömeges honosítás elősegítése még nem, de hogy az idegen állampolgárságú szülők fiai lehetőség szerint már mint francia állampolgárok besorozhatók legyenek, az 1851-es és még inkább az 1889-es állampolgársági törvény megalkotása mögött már ott húzódó cél volt.⁹

A gazdaság munkaerőigénye is felvetette a népesedés kérdését, s újabb alkalmat adott a demográfiai gondok megvitatására. Ebben a térben is ütköztek egyfelől a bevándorlás liberális szabályozását és az állampolgárság viszonylag könnyű megadását vallók, a bevándoroltak gyors asszimilációjában bízók, másfelől

⁵ Nikolas Dörr: „As far as numbers are concerned, we are beaten.” *Finis Galliae and the nexus between fears of depopulation, welfare reform, and the military in France during the Third Republic, 1870–1940. Historical Social Research*, 45. (2020), 2. 76; Virginie De Luca Barruse: *Des liaisons avantageuses: l’Alliance Nationale pour l’Accroissement de la Population française et les fonctionnaires (1890–1914). Annales de démographie historique*, (2008), 2. kötet, 116. 255–280.

⁶ Alain Becchia: *Les milieux parlementaires et la dépopulation de 1900 à 1914. Communications. Dénatalité: l’antériorité française 1800–1914*, (1986), 44. 202.

⁷ Jean Bourgeois-Pichat: *Évolution générale de la population française depuis le XVIIIe siècle. Population*, 6. (1951), 4. 639; Becchia (1986): i. m. 211.

⁸ Ebbe beletartoztak a családi pótlékot, a lakhatási problémák megoldását célzó és az adózással kapcsolatos intézkedések. Véronique Antomachi: *La famille et le Parlement de 1870 à 1914. Revue des politiques sociales et familiales*, (1996), 44. 40.

⁹ Louis Le Sueur – Eugène Dreyfus: *La nationalité: commentaire de la loi du 26 juin 1889*. Paris, Pedone-Lauriel, 1890. 109; Albert Tissier: *La loi du 22 juillet 1893 sur la nationalité*. Paris, Marchal et Billard, 1894. 23; Jean Massot: *Français par le sang, Français par la loi, Français par le choix. Revue européenne des migrations internationales*, 1. (1985), 2. 12; Patrick Weil: *How to be French. Nationality in the making since 1789*. Durham, NC – London, Duke University Press, 2008. 52.

az országot a nagy tömegben megjelenő bevándorlóktól féltők érvei.¹⁰ A gazdaság állapotával foglalkozó szereplők számára is fontossá váltak a demográfiai folyamatok, legfőképpen az, hogy a népesség stagnálása hogyan befolyásolja a mezőgazdaság és az ipar hosszú távú fejlődését. Meghatározó közgazdász körökben folyt viták során több oldalról igyekeztek vizsgálni a jelenséget, és összességében kevésbé látták aggasztónak a jövőt a nativista, vagy pedig a katonai érveket hangoztató megszólalóknál.¹¹

A munkaerő-szükségletet azonban – az egyes közgazdászok által reménykedve hangoztatott – hatékonyságnövekedés nem tudta kellőképpen csillapítani. A környező országokból egyre többen érkeztek a gazdaság minden, nem kizárólag a franciák számára fenntartott ágazatába.¹² Így a bevándorlók tömege az 1851-es 1% után 1881-ben már a francia társadalom 3%-át adta.¹³ A bevándorlás a 19. században alapvetően liberális környezetben zajlott, mint ahogy a korszak más európai szereplői esetében is. Vagyis még alig beszélhetünk az ellenőrzés ma már megszokott eszközeiről, illetve az állam által irányított és felügyelt olyan munkaerő-toborzási akciókról, amelyeket a két világháború között már széles körben láthattunk. Az igazán nagy változások, ahogy a világ többi részén, Franciaország esetében is a világháború kitörésével álltak be.

**

A háború alaposan felforgatta a munkaerőpiacot. Nemcsak a mozgósítás elrendelésének következményeire kell gondolnunk – vagyis arra, hogy a hadkötelesek egy része kikerült a termelésből –, hanem arra is, hogy a gazdaság legkülönbefőbb ágazataiban dolgozó nem francia állampolgárok egy része azonnal elhagyta az országot. Számos gyár vezetősége szembesült továbbá azzal, hogy bezárultak a külföldi munkaerő-toborzás lehetőségei. Egy csapásra véget ért a francia bevándorlási politika eddigi, viszonylag szabad időszaka, viszont az is világossá vált, hogy a termelés nem szenvedheti kárát a munkaerőhiánynak. A megfelelő számú munkaerő biztosítását jórészt kormányzati szervek vették át, s ezek egyben gondoskodtak az országba beáramló, illetve már ott tartózkodó idegen

¹⁰ Georges Photios Tapinos: Paul Leroy-Beaulieu et la question de la population. L'impératif démographique, limite du libéralisme économique. *Population*, 54. (1999), 1. 115–117.

¹¹ Alain Clément: L'analyse du déclin dans la seconde moitié du XIXe siècle. Le point de vue des économistes français. *Revue Économique*, 66. (2015), 5. 843–872.

¹² Gérard Noiriel: Une histoire du modèle français d'immigration. *La Découverte / Regards croisés sur l'économie*. (2010), 2. kötet, 8. 35.

¹³ Catherine Wihtol de Wenden: Ouverture et fermeture de la France aux étrangers. Un siècle d'évolution. *Vingtième Siècle, Revue d'histoire*. (2002), 1. kötet, 73. 28; Christophe Berguignan et al. (szerk.): *La Population de la France: évolutions démographiques depuis 1946. I.* Bordeaux, CUDEP, 2005. 26.

munkaerő korábbinál hatékonyabb ellenőrzéséről is. A hirtelen megjelenő igények kielégítésére a legjobb megoldásnak a gyarmatbirodalomból, illetve a környező országokból érkező munkások fogadása, utazásuk megszervezése tűnt. Az idegen munkásokat a Munkaügyi Minisztérium kategorizálta, amely rendszerben valamennyi európai országból származó munkás megelőzte a gyarmatokról érkezőket. Így a leginkább megbecsültek az olasz, legkevésbé a malgas és a martinique-i munkás számított.¹⁴ A mintegy félmillió tömeg kezelésére a háború végéig több állami szervezet is létrejött. A gyarmatokról érkező munkások a Service de l'organisation des travailleurs coloniaux, az európaiak pedig a Service de la main-d'œuvre étrangère és a Service de la main-d'œuvre agricole felügyelete alá tartoztak. A gyarmatokról érkezők száma ugyan jóval alatta maradt a spanyol, portugál és olasz munkásokénak, de megjelenésük bizonyos szempontból sokkal nagyobb változást jelentett, mint a már megszokott európai munkavállalóké. A kiválasztásuk, érkezésük és felügyeletük közötti nyilvánvaló különbségek ellenére fontos közös pontot jelentett a folyamat megszervezettsége. A spontán bevándorlás sem tűnt el teljesen, hiszen európai munkaerő továbbra is érkezett Franciaországba, de az állam által szervezett, elsősorban a háborús céloknak alárendelt bevándorlás vált igazán fontossá.¹⁵ Az érkezők mintegy fele a hadiiparban dolgozott, harmaduk a mezőgazdaságban, és a háború utolsó évére a hadiiparban dolgozók mintegy 20%-a idegen, illetve gyarmatokról érkező volt.¹⁶

Gyorsan kiépült az ellenőrzés korábbinál sokkal átfogóbb rendszere. Ennek egyik legfontosabb eszközeként az országban tartózkodó idegen állampolgárok számára kötelezővé vált a tartózkodási engedély kérelmezése.¹⁷ 1917-től kezdve az idegen állampolgárságú munkások az adott gazdasági területet jelző, eltérő színű személyi igazolványt kaptak.¹⁸ A személyi igazolvány, annak színjelzése, s minden egyéb, ellenőrzéshez kapcsolódó eszköz jól jelezte a gyarmatokról érkező munkások helyzetét is. Ők ugyanis – minden népesedési gond ellenére – egyáltalán nem úgy jelentek meg, mint akiket a stagnáló születésszám vagy a háborús helyzet miatti veszteségek pótlására az anyaországban kívánnának letelepíteni. Éppen

¹⁴ Laurent Dornel: Les usages du racialisme, Le cas de la main-d'œuvre coloniale en France pendant la Première Guerre mondiale. *Genèses*, (1995), 20. 60–61. és 71.

¹⁵ Stéphane Kronenberger: Passer la frontière en temps de guerre: le cas des agriculteurs italiens du Sud-Est de la France lors du premier Conflit mondial. *Migrations société*, (2012), 2. kötet, 140. 191–200.

¹⁶ Laurent Dornel: L'appel à la main-d'œuvre étrangère et coloniale pendant la Grande Guerre: un tournant dans l'histoire de l'immigration? *Migrations société*, (2014), 6. kötet, 156. 56.

¹⁷ Ilse About: Identifier les étrangers. Genèses d'une police bureaucratique de l'immigration dans la France de l'entre-deux-guerres. In Gérard Noiriel (szerk.): *L'identification des personnes. Genèse d'un travail d'État*. Paris, Belin, 2007. 129.

¹⁸ Décret relatif à l'instauration d'une carte obligatoire pour tous les étrangers de plus de 15 ans. *Journal officiel*, 1917. április 7. 2726.

ellenkezőleg, a francia kormányzat minden erővel azon volt, hogy a gyarmati munkásokat elkülönítse az európaiaktól. A hadiüzemekben dolgozó gyarmati munkások munkakörülményei, napirendje szinte katonai volt, így mód nyílt arra, hogy életük lehetőség szerint teljes ellenőrzés alá kerüljön. A hatóságokat a hangoztatott esetleges egészségügyi kockázatokon túl leginkább a vegyes kapcsolatok létrejötte aggasztotta, s egyértelműen nemkívánatosnak tekintették az ilyen kapcsolatokból származó gyerekek születését. A háború végén rövid ideig úgy tűnt, hogy nincs is akkora szükség az idegen munkászekre. A legtöbb gyarmati területről származó munkást hazaszállították, ezzel is igyekezve megkönnyíteni a hazatérő katonák visszajutását a munkaerőpiacra. Az ország állapota, a háborús veszteségek s a helyreállítási munkálatok igénye miatt viszont gyorsan kiderült, hogy bizony szükség van az idegen – köztük a gyarmati – munkaerőre.¹⁹

A francia bevándorlási politika a háborút követően ismét új szakaszhoz érkezett, melynek fontos elemei a háborús termelés biztosítása érdekében tett lépések során jelentek meg.

A komoly demográfiai nehézségekkel küzdő Franciaországnak a világháború különösen fájdalmas veszteségeket okozott. Ahogy a háborús termelés biztosítása nem lett volna elképzelhető a környező országokból és a gyarmatokról érkezett munkások nélkül, a háborút követő újjáépítés még a munkaerőpiacra tömegesen visszatérő leszerelt katonákkal sem lett volna megoldható. Jóllehet az már korábban is elhangzott, hogy hosszabb távon inkább a születések számának növekedése lenne kívánatos, a munkaerőhiányt pusztán pronatalista intézkedésekkel nem lehetett csillapítani. Milyen szempontok szerint történjen a bevándorlási politika fő irányainak meghatározása? Kik kerülhetnek a munkaerőpiacra, s mindent hogyan lehet összekapcsolni az állampolgársági kérdésekkel? A népesedési folyamatokat kísérő aggodalmak nyomán ismét, immár a háborús veszteségek tudatában kerültek elő az ország demográfiai gondjaira, a kortársi vitákban elnéptelenedésnek hívott problémára adandó válaszok.

A születések számában nem állt be érdemi változás, így azok a félelmek, amelyek a natalista mozgalom kibontakozásához vezettek, továbbra is megalapozottnak látszottak. Sőt, a háborús tapasztalatok, majd később a harmincas évek világpolitikai változásai még élesebb fénybe állították a demográfiai hátrányt. A natalista mozgalom, az Alliance s persze a kormányzat erőfeszítéseit

¹⁹ Michael Goebel: Fighting and working in the Metropole. The nationalizing effects of the First World War throughout the French Empire, 1916–1930. In Helmut Bley – Anorthe Kremers (szerk.): *The world during the First World War*. Essen, Klartext, 2014. 103.

jelzi a születésszám növelése érdekében 1920-tól bevezetett olyan intézkedések sora, mint például a fogamzásgátlás népszerűsítésének tilalmát kimondó 1920-as, a családi pótlékokkal kapcsolatos 1932-es, vagy a művi terhességmegszakítások korlátozását célzó 1939-es törvények.²⁰ Ezzel együtt csak 1939-ben indult növekedésnek valamelyest a születések száma.

A rövid távú gazdasági igények kielégítése egyetlen útjának így továbbra is a bevándorlás látszott. Fontos szempont maradt persze, hogy az érkezők hajlandóak legyenek asszimilálódni, a népesség ilyen módon is növekedjen, végső soron pedig hogy az állampolgársági jog eszközeinek révén is növekedjen a francia állampolgárok száma. A gyarmati eredetű munkások helyzetének kezelése kapcsán, s főképpen a háború utáni munkaerő-toborzás megszervezése időszakában a kizárólag gazdasági szempontokat figyelők, illetve a tágabb nemzetpolitikai érdekeket képviselők közötti konszenzusra alapot adott a munkaadók által megfogalmazott, az idegen munkások gazdasági hasznossága alapján fölállított rangsor, amelyben a fehér, európai munkavállalók toborzása számított leginkább elfogadottnak és kívánatosnak. Rövid távon azért, mert a háborús idők tapasztalatai nyomán egyszerűen könnyebben kezelhetőnek tűntek, akiknek a betanításával, integrálásával sokkal kevesebbet kellett foglalkozni, mint a gyarmati munkaerő esetében, másrészt pedig az a perspektíva, amelyet az európai munkaerő franciaországi megtelepedése az ország „benépesítése” szempontjából jelentett, összességében járható útnak látszott.²¹ Ezzel szemben az Európán kívülről, elsősorban a francia gyarmatokról és Kínából érkező munkaerő egyértelműen a nemkívánatos kategóriába került, mivel a beszámolók szerint a munkavégzés során állandó felügyeletet igényeltek, illetve nem utolsósorban azért, mert a francia politika továbbra is mindenáron el kívánta kerülni a vegyes házasságok létrejöttét.²² A gyarmatokról éppen ezért az európai vendégmunkások számának csupán

²⁰ Loi du 31 juillet 1920 réprimant la provocation à l'avortement et à la propagande anti-conceptionnelle. *Journal officiel*, 1920. augusztus 1.; Françoise Thébaud: Le mouvement nataliste dans la France de l'entre-deux-guerres: l'Alliance nationale pour l'accroissement de la population française. *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 32. (1985), 2. 299–300; Sandra Brée – Thierry Eggerickx – Jean-Paul Sanderson: Low fertility, childlessness and family changes in the first half of the 20th century in France and Belgium. *Revue Quetelet / Quetelet Journal*, 5. (2017), 1. 9–10; Jean-François Montes: La nécessité d'une première réglementation en allocations familiales. *Revue des politiques sociales et familiales*, (1994), 37. 27–39; Yves Helleu: *Les caisses de compensation d'allocations familiales. Depuis la Loi du 11 Mars 1932*. Doktori disszertáció. Paris, Université de Paris Faculté de Droit, 1937; Fabrice Cahen: De l'«efficacité» des politiques publiques: la lutte contre l'avortement «criminel» en France, 1890–1950. *Revue d'histoire moderne & contemporaine*, (2011), 3. kötet, 58. 102–104.

²¹ Elisa Camiscio: Producing citizens, reproducing the “French Race”. Immigration, demography, and pronatalism in early twentieth-century France. *Gender & History*, 13. (2001), 3. 601.

²² Dornel (2014): i. m. 12–14.

töredéke érkezett.²³ A francia bevándorlási politikában kettős szándék érhető tetten: egyfelől biztosítani a pillanatnyi munkaerő-szükségletet nemcsak az újjáépítéshez, hanem az ipari és mezőgazdasági termelés számára, másfelől mindezt úgy megtenni, hogy az érkező munkaerő hosszabb távon illeszkedjék a francia társadalomba, azaz asszimilálható utánpótlást biztosítson az ország számára. Nem véletlen, hogy elsőként a Belgiumból érkezők számára nyílt meg a francia munkaerőpiac még 1919 őszén.²⁴ A szívesen fogadott idegen munkások között a nyelvi-kulturális tekintetben a franciához közel álló olasz és spanyol munkások álltak az élen, az ő érkezésük megszervezése elfogadhatónak tűnt a francia nemzetért aggódók számára is. Ezt követően az Olaszországgal, Lengyelországgal és Csehszlovákiával munkaerő-toborzást lehetővé tévő, 1919–20-ban megkötött szerződések nyitottak új lehetőségeket.²⁵ Az óriási munkaerőhiány ad magyarázatot arra, hogy Franciaország még német munkásokat is fogadott az újjáépítési munkálatokra.²⁶ Százezrek érkeztek Franciaországba, kaptak munkát egy-egy nagyobb ipari körzetben. A lengyel munkások jellemzően az északkeleti bányavidékeken, illetve az ország más bányavidékein dolgoztak.²⁷ Az olasz munkások többsége a déli megyékbe, elsősorban Marseille környékére, illetve a délkeleti vidékekre, a hagyományos olasz bevándorlási régióba érkezett, valamint az új igényeknek megfelelően az újjáépítési területekre és a keleti bányavidékre.²⁸ A külföldi munkások toborzását 1919-től olyan, szektoronként megalakuló szervezetek végezték, mint a szénbányászokat toborzó Comité des houillères, vagy a mezőgazdasági munkások toborzásával foglalkozó ernyőszervezet, az Office central de la main-d'œuvre agricole. Az 1919-től meginduló külföldi toborzás keretében érkezők száma gyorsan növekedett, amihez nagy lökést adott a 1924-ben megalakult, rendkívül hatékonyan működő Société générale d'immigration (SGI), lényegében megduplázva az addig is növekvő vendégmunkás-beáramlást. Mindehhez kellett az SGI toborzási mechanizmusa, amely – mint ahogy a kortársak is megállapították –, szinte „ipari módon” válogatta ki

²³ Thierry Levasseur: Les vietnamiens en France du milieu des années 1920 au milieu des années 1950. Une immigration entre nationalisme et communisme. In Ahmed Boubeker – Abdellali Hajjat (szerk.): *Histoire politique des immigrations (post)coloniales France, 1920–2008*. Paris, Éditions Amsterdam, 2008. 32–33.

²⁴ About (2007): i. m. 133.

²⁵ Wihtol de Wenden (2002): i. m. 31.

²⁶ Ralph Schor: Les travailleurs allemands et la reconstruction de la France au lendemain de la Grande Guerre (1919–1923). *Revue historique*, 272. (1984), 1. kötet, 551. 128–129.

²⁷ Janine Ponty: Les travailleurs polonais en France, 1919–1939. *Revue des études slaves*, 57. (1985), 4. 688–689.

²⁸ Pierre George: L'immigration italienne en France de 1920 à 1939: aspects démographiques et sociaux. *Publications de l'École française de Rome*, (1986), 94. 62.

az egyes ágazati szereplők számára értékes munkásokat.²⁹ Így állt elő az a helyzet, hogy bizonyos iparágakban rendkívül nagy arányban dolgoztak idegen munkások, sőt, egyes bányavidékeken a dolgozóknak csupán a töredéke maradt francia.³⁰

A háború utáni évek óriási munkaerőhiánya adja meg a magyarázatot továbbá arra, hogy az SGI a menekültekben is meglátta a lehetőséget. Ismert, hogy az 1920-as években – ezer szállal a Népszövetséghez kapcsolódva, illetve a Népszövetség keretein belül – alakult ki a menekültek kezelésének új rendszere, amelyben gyorsan felmerült a menekültek elosztásának és munkához juttatásának elképzelése.³¹ A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, a korábbi francia miniszter Albert Thomas vezetésével, a francia gyakorlattal párhuzamba állítható kiválasztási és elhelyezési rendszerben gondolkodott.³² Nem meglepő, hogy tevékeny részt vállalt ebben Franciaország, ahová óriási tömegben érkeztek az örmények elleni népirtás, illetve az orosz polgárháború menekültjei. Helyzetük azonban nem volt egyszerű. Franciaország bevándorlási politikája alapvetően továbbra is a kétoldalú megállapodásokra épült, a hatóságok is az állampolgársági logika alapján kategorizálták az érkezőket. A menekültekkel kapcsolatos francia kormányzati szervek létrehozása is csak érkezésük után történt meg. Végül pedig, mivel a bevándorlási politika preferenciáiban változás nem történt, a keleti menekültek összességében nem tartoztak a szívesen látott érkezők közé.³³ Az SGI ekkor kezdte meg a toborzást körükben, s körvonalazódott az a nagyobb lépéssorozat, amely az orosz menekültek mezőgazdaság felé való csatornázását célozta.³⁴ Az akció mérsékelt sikerrel járt, hiszen csak egy kis részük talált munkát a mezőgazdaságban, illetve került kapcsolatba az SGI-vel. 1931-ben a társaság mindössze 72 ezer menekültet regisztrált, miközben a nemzetközi becslések alapján Franciaországban ennek többszöröse tartózkodott.³⁵ Az örmény és az orosz menekültekhez hasonlóan nagyobb tömegű menekült érkezett Olaszországból,

²⁹ Benoît Larbiou: L'immigration organisée. Construction et inflexions d'une matrice de politique publique (1910–1930). *Revue Asylon(s), Institutionnalisation de la xénophobie en France*, (2008), 4.

³⁰ Georges Mauco: Immigration in France. *International Labour Review*, 27. (1933), 6. 779.

³¹ Kránitz Péter Pál: Menekültek, migránsok régen és ma. *Regio*, 24. (2016), 3. 64.

³² Martin Fine: Albert Thomas. A reformer's vision of modernization, 1914–32. *Journal of Contemporary History*, 12. (1977), 3. 545–564; Dzovinar Kévonian: Enjeux de catégorisation et migrations internationales. Le Bureau International du Travail et les réfugiés (1925–1929). *Revue européenne des migrations internationales*, 21. (2005), 3. 103.

³³ Pierre Guillen: L'évolution du statut des migrants en France aux XIXe–XXe siècles. In *L'émigration politique en Europe aux XIXe et XXe siècles. Actes du colloque de Rome (3–5 mars 1988)*. Konferenciakötet. Rome, École Française de Rome, 1991. 35–55.

³⁴ Catherine Gousseff: Le placement des réfugiés russes dans l'agriculture: L'État français et le Zemgor dans l'action internationale. *Cahiers du Monde russe*, 46. (2005), 4. 765–766.

³⁵ Gérard Noiriel: *Immigration, antisémitisme et racisme en France (XIXe–XXe siècle)*. *Discours publics, humiliations privées*. Paris, Fayard, 2007. 313.

Németországból, Ausztriából, s végül Spanyolországból, bár jól látszott, hogy 1933 után Franciaország egyre kevésbé fogadta szívesen őket.³⁶

Ahhoz, hogy az asszimilálódott idegen munkaerő honosításával növekedjen a francia állampolgársággal rendelkező lakosság száma, szükségessé vált az állampolgársági törvény módosítása. A korszak első éveit az 1889-es állampolgársági törvény keretei határozták meg.³⁷ Igaz volt ugyan, hogy a háborút megelőző két évtizedben több százezer honosított gyarapította a francia állampolgárok számát, de az állampolgárság megszerzése bonyolult és hosszadalmas volt, ráadásul megtartotta a korábbi megoldást, amely szerint az idegen állampolgárral házasságot kötő nő elvesztette francia állampolgárságát.³⁸ Tekintettel arra, hogy az idegen állampolgár munkavállalók többsége férfi volt, a mérleg negatív maradt.³⁹ A szabályozás módosításához a politikai környezet változására volt szükség. Az 1924-es választáson győztes baloldali tömörülés, illetve az Herriot-kormány szakított a Poincaré-időszakot jellemző szigorúsággal, összességében lazult a francia állampolgárságot megszerezni kívánókkal szemben támasztott követelmények rendszere is, s ettől kezdve például a fiatal jelöltek szinte automatikusan kedvező elbírálásban részesültek. Ennek köszönhetően a honosítások száma látványos növekedésnek indult.⁴⁰ Ez a szemléletváltás tükröződik végül az új, 1927-es állampolgársági törvényben is.⁴¹ Míg az 1889-es törvény tízévnyi francia földön való tartózkodást írt elő a honosításhoz, az új törvénnyel ehhez már háromévnyi is elegendő volt. Egyértelmű volt a cél: minél több, Franciaországban letelepedett külföldi állampolgár honosítása.

³⁶ Az egyes menekültcsoportok helyzete között nagy különbség volt. Míg például az 1920-as évek olasz politikai menekültjei aránylag könnyen megtalálták a helyüket Franciaországban, ugyanez egyáltalán nem volt elmondható a spanyol polgárháború utolsó szakaszában érkezettekre, akik internálótáborokban találták magukat, s akiket a francia kormány hivatalosan nem is a menekültek, hanem a „veszélyes idegenek” kategóriájába sorolt. Összességében elmondható, hogy a menekültekkel szembeni bizalmatlanság a két világháború közötti időszakban nőtt, s már az olasz politikai menekültekkel kapcsolatban elhangoztak biztonsági kifogások. Lásd Benjamin Stora – Émile Temime (szerk.): *Immigrances. L'immigration en France au XXe siècle*. Paris, Hachette, 2007. 178; Timothy P. Maga: Closing the door. The French government and refugee policy, 1933–1939. *French Historical Studies*, 12. (1982), 3. 429; Samuel Kalman: *The extreme right in interwar France. The Faisceau and the Croix de Feu*. Burlington, Ashgate, 2008. 221–222.

³⁷ Pierre Berté: *Genèse du code de la nationalité française (1789–1927)*. PhD-disszertáció. Bordeaux, Université Montesquieu Bordeaux IV, 2011. 638; Arzu Aktas: *L'acquisition et la perte de la nationalité française: 1804–1927*. PhD-disszertáció. Paris, Université Paris-Est, Faculté de Droit, 2011.

³⁸ Alfred Sauvy: La population étrangère en France et les naturalisations. *Annales de démographie historique*, 1989. 319–320.

³⁹ Henk Byls: *Rester catholique en France: L'encadrement religieux destiné aux migrants belgo-flamands du Lillois, de Paris et des campagnes françaises, 1850–1960*. Leuven, Leuven University Press, 2019. 271.

⁴⁰ Elicio Colin: Les naturalisations en France depuis 1919. *Annales de géographie*, 35. (1926), 196. 377–378.

⁴¹ Loi du 10 août 1927 sur la nationalité.

Míg a francia állampolgárság megszerzése korábban inkább az integrációs folyamat végpontja volt, az 1927-es törvény fordított logikával éppen a francia állampolgárság megadásától várta az integrációt, asszimilációt. Az idegen állampolgárral házasságot kötő nő számára pedig biztosította a lehetőséget a francia állampolgárság megőrzésére, ugyanakkor az idegen állampolgár nő nem nyerte el pusztán a házasság tényével a francia állampolgárságot, ami lehetőséget teremtett az állampolgárságot kérelmezők elbírálására, vagyis a jelentkezők szűrésére.⁴² A törvényt nagy többséggel szavazta meg a Nemzetgyűlés, kritikusai ugyanakkor rámutattak arra, hogy az állampolgárság túl könnyű, azaz kellő integráció híján való elnyerése korántsem garantálja a későbbi asszimilációt, arról nem is beszélve, hogy mindez milyen mértékben „értéktelenítheti el” a francia állampolgárságot.⁴³ Az kétségtelen, hogy az új állampolgársági törvény messzemenőig beváltotta a honosítások növekedéséhez fűzött reményeket. Számuk a törvény hatálybalépését követően megduplázódott, majd átmeneti csökkenést követően is jóval az 1927 előtti szint fölött maradt.⁴⁴

Az állampolgárság megszerzését érintő könnyítések sora nem változtatott a mindössze tartózkodási engedéllyel rendelkező idegen munkavállalók helyzetén. Róluk továbbra is tisztán a munkaerőpiaci igények döntöttek. Így ahogy lassulni kezdett a gazdaság, nem is beszélve a majd soha nem látott munkanélküliséget hozó világválság elhúzódó időszakáról az 1930-as években, az idegen munkavállalókkal, illetve még általánosabban, az országban tartózkodó idegenekkel szemben alapvetően változott meg a közhangulat s ezzel együtt a politika is.⁴⁵ A szakszervezetek tagságától mind a jobb-, mind a baloldali radikális politikai szereplőik látható a nyoma az idegenellenes megnyilatkozásoknak.⁴⁶ A gazdasági válság mélyülésével – a szakszervezetek teljes támogatásával – előtérbe került a hazai munkavállalók védelme. Ezt a nemzeti munkaerő védelméről szóló 1932-es törvény öntötte jogszabályi formába, amelynek nyomán töredékére esett vissza a bevándorlás, és külföldi toborzásra is csak gazdasági szektorok szerint meghatározott módon kerülhetett sor.⁴⁷ Mit is jelentett ez a gyakorlatban? A háború végétől az 1930-as évek közepéig az idegen állampolgárok viszonylag könnyen léphettek a francia munkaerőpiacra, s kapták meg az ország területén való tartózkodást hivatalosan lehetővé tévő személyi igazolványt. Ez egyre inkább munkavállalási engedélyként szolgált, meghatározva azt is, hogy az idegen

⁴² Aurélie Audeval: Qu'est-ce qu'une étrangère? La nationalisation des femmes ou les enjeux des modifications du droit de la nationalité, 1927–1938. *Les femmes de l'immigration: XIXe–XXe siècle. Migration*, (2013), 42. 157.

⁴³ Ralph Schor: *L'opinion française et les étrangers. 1919–1939*. Paris, Publication de la Sorbonne, 1985. 530.

⁴⁴ Weil (2008): i. m. 70.

⁴⁵ Schor (1985): i. m. 549.

⁴⁶ Olivier Milza: La gauche, la crise et l'immigration. *Vingtième Siècle, Étrangers, immigrés, français*, (1985), 7. 128.

⁴⁷ Loi du 10 août 1932 protégeant la main d'œuvre nationale; Larbiou (2008): i. m.

munkavállaló a gazdaság mely ágazatában helyezkedhet el.⁴⁸ 1931-től kezdve már érezhető volt a nyomás az idegen állampolgárokon, majd 1934-től a helyi hatóságok egyértelmű utasításokat kapnak a „nemkívánatos”, legelsősorban a munkanélkülivé vált idegen elemek eltávolítására.⁴⁹ Ez alól lényegében csak azok képeztek kivételt, akiktől várható volt, hogy előbb-utóbb teljes mértékben integrálódnak a francia társadalomba.⁵⁰ Ezzel együtt azok is, akik jogszerű módon az országban tartózkodva veszítették el munkájukat, könnyen kaphattak kiutasításukról szóló végzést azzal, hogy munkanélküliként veszélyt jelentenek a közrendre.⁵¹ Miközben tehát a munkanélküliség korábban nem látott szintet ért el, a nemzeti munkaerő védelméről szóló törvény biztosította lehetőség alapján sorra láttak napvilágot a gazdaság egyes szektoraira vonatkozó, az alkalmazható külföldi munkaerő maximális arányát rögzítő rendeletek, így a külföldiek sokkal nagyobb arányban veszítették el munkájukat, mint a franciák. Ugyanakkor mivel a gazdaság egyes szektoraira eltérő korlátozások vonatkoztak, a csökkenés mértékében mégis igen nagy különbségek mutatkoztak. Míg a kvótákkal nem érintett mezőgazdaságban még növekedett is a külföldi munkaerő száma, a gazdasági válság által leginkább érintett területeken, különösen a bányászatban, kohászatban, textiliparban és vegyiparban a visszaesés drámai volt. 1931 és 1936 között az aktív francia munkavállalók száma 5%-kal, a külföldieké 22%-kal csökkent, ami egyben azt is jelentette, hogy a külföldiek egy része önszántából vagy a hatóságok intézkedése nyomán hazatért.⁵² 1935-ben mintegy 20 ezer külföldi állampolgárt, 1930 és 1936 között összesen mintegy 500 ezer személyt toloncoltak haza. A határok azonban nem voltak hermetikusan zárva, így a szabályok merevebb alkalmazását követően – a gazdasági helyzet javulásával – 1938-tól rugalmasabban alkalmazták az ágazati korlátozó szabályokat.⁵³

⁴⁸ Pierre Guillaume: *Du bon usage des immigrés en temps de crise et de guerre, 1932–1940. Vingtième Siècle*, (1985), 7. 121.

⁴⁹ Philippe Rygiel: *Refoulements et renouvellement des cartes de «travailleur étranger» dans le Cher durant les années 1930*. In Philippe Rygiel (szerk.): *Le bon grain et l'ivraie. La sélection des migrants en Occident, 1880–1939*. Paris, Aux Lieux d'être, 2006. 203–204.

⁵⁰ Linda Guerry: «Main-d'œuvre étrangère» et marché du travail dans la région de Marseille (1918–1939). La question du genre. *Hommes & Migrations*, (2006), 1263. 32; Linda Guerry: (S')Exclure et (s')Intégrer. Le genre de l'immigration et de la naturalisation. L'exemple de Marseille (1918–1940). *Provence historique*, 60. (2010), 242. 430.

⁵¹ Philippe Rygiel: Le refoulement des «étrangers indésirables» durant la grande crise. Centre de la France, années 1930. In Marie-Claude Blanc-Chaléard – Patrick Weil – Stéphane Dufoix: *L'étranger en questions, du Moyen Âge à l'an 2000*. Paris, Le Manuscrit, 2005. 207–237.

⁵² Jeanne Singer-Kerel: „Protection» de la main-d'œuvre en temps de crise. *Revue européenne des migrations internationales*, 5. (1989), 2. 15–16; Rygiel (2006): i. m. 260.

⁵³ Janine Ponty: Les rapatriements massifs des travailleurs immigrés polonais dans les années trente. *Hommes et migrations*, (1988), 1115. 33–39; Wihtol de Wenden (2002): i. m. 32; Philippe Rygiel: Les renvois de Polonais de France dans les années 1930. In Janine Ponty (szerk.): *Polonia. Des Polonais en France de 1830 à nos jours*. Paris, CHNI, 2011. 125–129.

Az utolsó békeévben megalakult Daladier-kormány, reagálva a menekültek jelentette nyomásra, illetve az 1927-es állampolgársági törvény tapasztalataira, új megoldásokkal kísérletezett.⁵⁴ Az 1938 májusában kiadott törvényrendeletek alapján a már korábban Franciaországba érkezettek bízhattak abban, hogy továbbra is az országban maradhatnak, s megkaphatják a további háborítatlan tartózkodást lehetővé tévő személyi igazolványt.⁵⁵ A többiek azonban sok jóra nem számíthattak, a hatóságok figyelme egyre inkább a „gyanús” idegenekre irányult, nem sokkal a háború kitörését követően pedig a belügyminiszter kiadta az utasítást, hogy az ilyennek minősülő idegeneket, köztük természetesen a német állampolgárokat a hatóságok kísérik a határra, azaz hajtsák végre a kitoloncolást, vagy kísérik internálótáborba.⁵⁶

A francia bevándorlási politika sokpólusú erőterben formálódott a második világháborúig. A különböző szempontok szerint megfogalmazott prioritások nem fedték egymást, adott esetben ellentétben álltak egymással. A számtalan érdek és szempont közül talán a gazdasági igények alapján meghozott döntések játszották a legnagyobb szerepet a szabályozás alakulásában, majd az ilyen alapon meghozott döntéseket színezték tovább többek között a nemzetpolitikai, katonai és egyéb, mint például a menekültekkel kapcsolatos szempontok. A gazdasági igények kiszolgálásának logikája ad magyarázatot a lazább, illetve szigorúbb szabályozás és gyakorlat váltakozására, de a bevándorlás alakításának számtalan más kérdése is rendre terítékre került a korszak vitái során. Az azonban biztosan látszik, hogy az erősen változó nemzetközi környezetben, a világ gazdaság végletes klímájában hiábavaló lenne a koherens, nagyobb ívű bevándorlási politika számonkérése.

⁵⁴ Hangsúlyosan került elő többek között a névházasságok kérdése is. Serge Slama: Législation française: le long Dimanche de fiançailles des couples mixtes. *Revue de l'Institut de sociologie*, 85. (2015), 115.

⁵⁵ *Journal officiel*, 70. (1938), 104. (május 3.) 4968, ill. (május 15.) 5492; Mary Dewhurst Lewis: The strangeness of foreigners. Policing migration and nation in interwar Marseille. *French Politics, Culture & Society*, 20. (2002), 3. 80–81.

⁵⁶ Riadh Ben Khalifa: La fabrique des clandestins en France, 1938-1940. *Migrations société*, (2012), 1. kötet, 139. 24–25.

Irodalomjegyzék

- About, Ilse: Identifier les étrangers. Genèses d'une police bureaucratique de l'immigration dans la France de l'entre-deux-guerres. In Gérard Noiriel (szerk.): *L'identification des personnes. Genèse d'un travail d'État*. Paris, Belin, 2007. 125–160.
- Aktas, Arzu: *L'acquisition et la perte de la nationalité française: 1804–1927*. PhD-disszertáció. Université Paris-Est Faculté de Droit, 2011.
- Antomachi, Véronique: La famille et le Parlement de 1870 à 1914. *Revue des politiques sociales et familiales*, (1996), 44. 37–42. Online: <https://doi.org/10.3406/caf.1996.1736>
- Audeval, Aurélie: Qu'est-ce qu'une étrangère? La nationalisation des femmes ou les enjeux des modifications du droit de la nationalité, 1927–1938. *Les femmes de l'immigration: XIXe–XXe siècle. Migrance*, (2013), 42. 151–161.
- Becchia, Alain: Les milieux parlementaires et la dépopulation de 1900 à 1914. *Communications. Dénatalité: l'antériorité française 1800–1914*, (1986), 44. 201–246. Online: <https://doi.org/10.3406/comm.1986.1660>
- Ben Khalifa, Riadh: La fabrique des clandestins en France, 1938–1940. *Migrations Société*, (2012), 1. kötet, 139. 11–26. Online: <https://doi.org/10.3917/migra.139.0011>
- Berguignan, Christophe – Chantal Blayo – Alain Parant – Jean-Paul Sardon – Michèle Tribalat (szerk.): *La Population de la France: évolutions démographiques depuis 1946, I*. Bordeaux, CUDEP, 2005.
- Berté, Pierre: *Genèse du code de la nationalité française (1789–1927)*. PhD-disszertáció. Bordeaux, Université Montesquieu Bordeaux IV, 2011.
- Bertillon, Jacques: *Le problème de la dépopulation*. Paris, Armand Colin, 1897.
- Bertillon, Jacques: *La dépopulation de la France. Ses conséquences. Ses causes. Mesures à prendre pour la combattre*. Paris, Félix Alcan, 1911.
- Bourgeois-Pichat, Jean: Évolution générale de la population française depuis le XVIIIe siècle. *Population*, 46. (1951), 4. 635–662. Online: <https://doi.org/10.2307/1524312>
- Brée, Sandra – Thierry Eggerickx – Jean-Paul Sanderson: Low fertility, childlessness and family changes in the first half of the 20th century in France and Belgium. *Revue Quetelet / Quetelet Journal*, 5. (2017), 1. 7–31. Online: <https://doi.org/10.14428/rqj2017.05.01.01>
- Byls, Henk: *Rester catholique en France: L'encadrement religieux destiné aux migrants belgo-flamands du Lillois, de Paris et des campagnes françaises, 1850–1960*. Leuven, Leuven University Press, 2019. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctvc771n6>
- Cahen, Fabrice: De l'«efficacité» des politiques publiques: la lutte contre l'avortement «criminel» en France, 1890–1950. *Revue d'histoire moderne & contemporaine*, (2011), 3. kötet, 58. 90–117. Online: <https://doi.org/10.3917/rhmc.583.0090>
- Camiscioli, Elisa: Producing citizens, reproducing the “French Race”. Immigration, demography, and pronatalism in early twentieth-century France. *Gender & History*, 13. (2001), 3. 593–621. Online: <https://doi.org/10.1111/1468-0424.00245>
- Clément, Alain: L'analyse du déclin dans la seconde moitié du XIXe siècle. Le point de vue des économistes français. *Revue Économique*, 66. (2015), 5. 843–872. Online: <https://doi.org/10.3917/reco.665.0843>
- Colin, Elicio: Les naturalisations en France depuis 1919. *Annales de géographie*, 35. (1926), 196. 377–378.
- De Luca Barruse, Virginie: Des liaisons avantageuses: l'Alliance Nationale pour l'Accroissement de la Population française et les fonctionnaires (1890–1914). *Annales de démographie historique*, (2008), 2. kötet, 116. 255–280. Online: <https://doi.org/10.3917/adh.116.0255>
- Dewhurst Lewis, Mary: The strangeness of foreigners. Policing migration and nation in inter-war Marseille. *French Politics, Culture & Society*, 20. (2002), 3. 65–96. Online: <https://doi.org/10.3167/153763702782369632>

- Dornel, Laurent: Les usages du racialisme, Le cas de la main-d'œuvre coloniale en France pendant la Première Guerre mondiale. *Genèses*, (1995), 20. 48–72. Online: <https://doi.org/10.3406/genes.1995.1307>
- Dornel, Laurent: L'appel à la main-d'œuvre étrangère et coloniale pendant la Grande Guerre: un tournant dans l'histoire de l'immigration? *Migrations société*, (2014), 6. kötet, 156. 51–68. Online: <https://doi.org/10.3917/migra.156.0051>
- Dörr, Nikolas: „As far as numbers are concerned, we are beaten.” Finis Galliae and the nexus between fears of depopulation, welfare reform, and the military in France during the Third Republic, 1870–1940. *Historical Social Research*, 45. (2020), 2. 68–113.
- Fine, Martin: Albert Thomas: A reformer's vision of modernization, 1914–32. *Journal of Contemporary History*, 12. (1977), 3. 545–564. Online: <https://doi.org/10.1177/002200947701200307>
- George, Pierre: L'immigration italienne en France de 1920 à 1939: aspects démographiques et sociaux. *Publications de l'École française de Rome*, (1986), 94. 45–67.
- Goebel, Michael: Fighting and working in the Metropole. The nationalizing effects of the First World War throughout the French Empire, 1916–1930. In Helmut Bley – Anorthe Kremers (szerk.): *The world during the First World War*. Essen, Klartext, 2014. 101–111.
- Gousseff, Catherine: Le placement des réfugiés russes dans l'agriculture: L'État français et le Zemgor dans l'action internationale. *Cahiers du Monde russe*, (2005), 4. 757–776.
- Guerry, Linda: «Main-d'œuvre étrangère» et marché du travail dans la région de Marseille (1918–1939). La question du genre. *Hommes & Migrations*, (2006), 1263. 23–34. Online: <https://doi.org/10.3406/homig.2006.4506>
- Guerry, Linda: (S')Exclure et (s')Intégrer. Le genre de l'immigration et de la naturalisation. L'exemple de Marseille (1918–1940). *Provence historique*, 60. (2010), 242. 417–431.
- Guillaume, Pierre: Du bon usage des immigrés en temps de crise et de guerre, 1932–1940. *Vingtème Siècle*, (1985), 7. 117–126. Online: <https://doi.org/10.3406/xxs.1985.1186>
- Guillen, Pierre: L'évolution du statut des migrants en France aux XIXe–XXe siècles. In *L'émigration politique en Europe aux XIXe et XXe siècles. Actes du colloque de Rome (3–5 mars 1988)*. Konferenciakötet. Rome, École Française de Rome, 1991. 35–55.
- Helleu, Yves: *Les caisses de compensation d'allocations familiales. Depuis la Loi du 11 Mars 1932*. PhD-dissertáció. Paris, Université de Paris Faculté de Droit, 1937.
- Kalman, Samuel: *The extreme right in interwar France. The Faisceau and the Croix de Feu*. Burlington, Ashgate, 2008.
- Kévonian, Dzovinar: Enjeux de catégorisation et migrations internationales. Le Bureau International du Travail et les réfugiés (1925–1929). *Revue européenne des migrations internationales*, 21. (2005), 3. 95–124. Online: <https://doi.org/10.4000/remi.2522>
- Kránitz Péter Pál: Menekültek, migránsok régen és ma. *Regio*, 24. (2016), 3. 59–81.
- Kronenberger, Stéphane: Passer la frontière en temps de guerre: le cas des agriculteurs italiens du Sud-Est de la France lors du premier Conflit mondial. *Migrations société*, (2012), 2. kötet, 140. 191–200. Online: <https://doi.org/10.3917/migra.140.0191>
- Larbiou, Benoît: L'immigration organisée. Construction et inflexions d'une matrice de politique publique (1910–1930). *Revue Asylon(s), Institutionnalisation de la xénophobie en France*, (2008), 4. Online: <http://www.reseau-terra.eu/article735.html>
- Le Sueur, Louis – Eugène Dreyfus: *La nationalité: commentaire de la loi du 26 juin 1889*. Paris, Pedone-Lauriel, 1890.
- Levasseur, Thierry: Les vietnamiens en France du milieu des années 1920 au milieu des années 1950. Une immigration entre nationalisme et communisme. In Ahmed Boubeker – Abdellali Hajjat (szerk.): *Histoire politique des immigrations (post)coloniales France, 1920–2008*. Paris, Éditions Amsterdam, 2008. 31–41.
- Maga, Timothy P.: Closing the door. The French government and refugee policy, 1933–1939. *French Historical Studies*, 12. (1982), 3. 424–442. Online: <https://doi.org/10.2307/286530>
- Massot, Jean: Français par le sang, Français par la loi, Français par le choix. *Revue européenne des migrations internationales*, 1. (1985), 2. 9–19. Online: <https://doi.org/10.3406/remi.1985.977>

- Mauco, Georges: Immigration in France. *International Labour Review*, 27. (1933), 6. 765–788.
- Milza, Olivier: La gauche, la crise et l’immigration. *Vingtième Siècle, Étrangers, immigrés, français*, (1985), 7. 127–140. Online: <https://doi.org/10.3406/xxs.1985.1187>
- Montes, Jean-François: La nécessité d’une première réglementation en allocations familiales. *Revue des politiques sociales et familiales*, (1994), 37. 27–39. Online: <https://doi.org/10.3406/caf.1994.1647>
- Noiriel, Gérard: *Immigration, antisémitisme et racisme en France (XIXe–XXe siècle). Discours publics, humiliations privées*. Paris, Fayard, 2007.
- Noiriel, Gérard: Une histoire du modèle français d’immigration. *La Découverte / Regards croisés sur l’économie*, (2010), 2. kötet, 8. 32–38. Online: <https://doi.org/10.3917/rce.008.0032>
- Ponty, Janine: Les travailleurs polonais en France, 1919–1939. *Revue des études slaves*, 57. (1985), 4. 687–692.
- Ponty, Janine: Les rapatriements massifs des travailleurs immigrés polonais dans les années trente. *Hommes et migrations*, (1988), 1115. 33–39. Online: <https://doi.org/10.3406/homig.1988.1212>
- Rygiel, Philippe: Le refoulement des „étrangers indésirables” durant la grande crise. Centre de la France, années 1930. In Marie-Claude Blanc-Chaléard – Patrick Weil – Stéphanie Dufoix: *L’étranger en questions, du Moyen Âge à l’an 2000*. Paris, Le Manuscrit, 2005. 207–237.
- Rygiel, Philippe: Refoulements et renouvellement des cartes de „travailleur étranger” dans le Cher durant les années 1930. In Philippe Rygiel (szerk.): *Le bon grain et l’ivraie. La sélection des migrants en Occident, 1880–1939*. Paris, Aux Lieux d’être, 2006. 199–226.
- Rygiel, Philippe: Les renvois de Polonais de France dans les années 1930. In Janine Ponty (szerk.): *Polonia. Des Polonais en France de 1830 à nos jours*. Paris, CHNI, 2011. 125–129.
- Sauvy, Alfred: La population étrangère en France et les naturalisations. *Annales de démographie historique*, (1989). 301–320.
- Schor, Ralph: Les travailleurs allemands et la reconstruction de la France au lendemain de la Grande Guerre (1919–1923). *Revue Historique*, 272. (1984), 1. kötet, 551. 113–130.
- Schor, Ralph: *L’opinion française et les étrangers, 1919–1939*. Paris, Publication de la Sorbonne, 1985.
- Singer-Kerel, Jeanne: „Protection” de la main-d’œuvre en temps de crise. *Revue européenne des migrations internationales*, 5. (1989), 2. 7–27. Online: <https://doi.org/10.3406/remi.1989.1016>
- Slama, Serge: Législation française: le long Dimanche de fiançailles des couples mixtes. *Revue de l’Institut de sociologie*, 85. (2015). 107–132.
- Stora, Benjamin – Émile Temime (szerk.): *Immigrances. L’immigration en France au XXe siècle*. Paris, Hachette, 2007.
- Tapinos, Georges Photios: Paul Leroy-Beaulieu et la question de la population. L’impératif démographique, limite du libéralisme économique. *Population*, 54. (1999), 1. 103–124. Online: <https://doi.org/10.2307/1535021>
- Thébaud, Françoise: Le mouvement nataliste dans la France de l’entre-deux-guerres: l’Alliance nationale pour l’accroissement de la population française. *Revue d’histoire moderne et contemporaine*. 32. (1985), 2. 276–301. Online: <https://doi.org/10.3406/rhmc.1985.1318>
- Tissier, Albert: *La loi du 22 juillet 1893 sur la nationalité*. Paris, Marchal et Billard, 1894.
- Weil, Patrick: *How to be French. Nationality in the making since 1789*. Durham, NC – London, Duke University Press, 2008. Online: <https://doi.org/10.1515/9780822389477>
- Wihtol de Wenden, Catherine: Ouverture et fermeture de la France aux étrangers. Un siècle d’évolution. *Vingtième Siècle, Revue d’histoire*. (2002), 1. kötet, 73. 27–38. Online: <https://doi.org/10.3917/ving.073.0027>